

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΠΙΛΥΣΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ ΣΕ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ (Ιούνιος 2007)

Συγγραφέας: ULRICH BEYERLIN

I. Εισαγωγή

Η κλιματική αλλαγή σε οικουμενικό επίπεδο που οφείλεται στα αέρια του θερμοκηπίου, τα οποία προέρχονται από ανθρώπινες δραστηριότητες καθώς και η εξάντληση των φυσικών αποθεμάτων, όπως του νερού, του εδάφους καθώς και της χλωρίδας και της πανίδας, αποτελούν σήμερα μια τεράστια πρόκληση για τη διεθνή κοινότητα. Τα παγκόσμια περιβαλλοντικά προβλήματα πρέπει να αντιμετωπιστούν άμεσα, γιατί το οικοσύστημα της Γης δεν μπορεί να θιγεί τόσο πολύ, ώστε οι επόμενες γενιές να ζουν μετά βίας πλέον με αξιοπρεπείς όρους διαβίωσης.

Το Διεθνές Δίκαιο μπορεί να συμβάλλει στην επίλυση των προβλημάτων αυτών, παρέχοντας σε όσους προσδιορίζουν τα περιβαλλοντικά πράγματα πρόσφορες διαδικασίες και μηχανισμούς για τη λήψη αποφάσεων σε διεθνές επίπεδο καθώς επίσης και μια ευέλικτη εργαλειοθήκη, με τη χρήση της οποίας τα παραπάνω προβλήματα μπορεί ακόμη να επιλυθούν έγκαιρα και αποτελεσματικά.

Η επιτυχία της προσπάθειας εξαρτάται μόνο από την πολιτική βούληση των εκπροσώπων των κρατών, οι οποίοι φέρουν και την ευθύνη για το παγκόσμιο περιβάλλον και για το καλό της ανθρωπότητας. Μόνο όταν όλα τα κράτη της Γης, τα ανεπτυγμένα αλλά και τα αναπτυσσόμενα, συμφωνήσουν μεταξύ τους όσο το δυνατόν πιο γρήγορα για μια συντονισμένη και αποτελεσματική δράση σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος, θα γλιτώσει το οικοσύστημά μας από τα χειρότερα. Αποφασιστική είναι λοιπόν η πολιτική βούληση όσων κυβερνούν αυτόν τον κόσμο. Το Διεθνές Δίκαιο συμβάλλει ασφαλώς σε αυτό, δεν μπορεί όμως να κάνει τίποτε περισσότερο από το να θεσπίζει το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο για την παγκόσμια συνεργασία ως προς την προστασία του περιβάλλοντος.

Δύο είναι οι στόχοι της αποψινής μου εισήγησής. Πρώτον, θα ήθελα να σας ενημερώσω για το τελευταίο στάδιο των επιστημονικών ευρημάτων που αφορούν τα αίτια και τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής και της εξάντλησης των φυσικών αποθεμάτων. Λόγω του περιορισμένου χρόνου μπορώ να εκθέσω μόνο ορισμένα στοιχεία και γεγονότα για αυτά τα δύο φαινόμενα. Αυτά επαρκούν όμως, νομίζω, για να καταδείξουν πόσο επιτακτικός έχει καταστεί στο μεταξύ ο αγώνας κατά των δύο αυτών απειλών για το παγκόσμιο περιβάλλον.

Με βάση αυτές τις πληροφορίες θα πρέπει να αναζητήσουμε στη συνέχεια τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να παρακινηθεί η διεθνής κοινότητα να ανακόψει έγκαιρα, ακόμη και τώρα, την κλιματική αλλαγή και την εξάντληση των φυσικών αποθεμάτων και να περιορίσει σε ανεκτά όρια τις μοιραίες οικολογικές συνέπειες αυτών των δύο φαινομένων.

Το Διεθνές Δίκαιο Περιβάλλοντος παρουσιάζει ακόμη πολλά κενά για να αποτελέσει μια αξιόπιστη βάση για την εταιρική ή ακόμη και αλληλέγγυα συνεργασία όλων των κρατών της Γης για την προστασία του περιβάλλοντος. Στον ισχύοντα συσχετισμό η διαμάχη Βορρά και Νότου είναι, όπως και παλαιότερα, ένα ιδιαίτερα μεγάλο εμπόδιο. Πώς θα ξεπεραστεί ή τουλάχιστον θα περιοριστεί σε σημαντικό βαθμό, ώστε οι βιομηχανικές και οι αναπτυσσόμενες χώρες θα φτάσουν σε τέτοιο σημείο συνεργασίας, ώστε να καταπολεμήσουν από κοινού και με κατάλληλη κατανομή ευθυνών τους μεγάλους οικολογικούς κινδύνους για τον πλανήτη μας, είναι ασφαλώς ένα άκρως ενδιαφέρον και με μεγάλη πρακτική σημασία ερώτημα. Σε αυτό ακριβώς το ερώτημα θα επικεντρωθώ στο δεύτερο μέρος της εισήγησής μου.

II. Περιγραφή των δύο οικουμενικών περιβαλλοντικών απειλών

1. Κλιματική αλλαγή

Επιτρέψτε μου να ξεκινήσω με την περιγραφή της κλιματικής αλλαγής. Εντελώς πρόσφατα η Διακυβερνητική Επιτροπή για την Κλιματική Αλλαγή[1], ένα σώμα επιστημόνων με μεγάλη εξειδίκευση που συστήθηκε το 1988, δημοσίευσε τρεις εκθέσεις με τα τελευταία ευρήματα για τα αίτια της κλιματικής αλλαγής και τις επιπτώσεις της σε κάθε περιοχή του πλανήτη. Η Επιτροπή αναπτύσσει συγχρόνως στρατηγικές για την άμβλυνση του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής.

Οι εκθέσεις προσφέρουν σε γενικές γραμμές την παρακάτω εικόνα:

Είναι αναμφισβήτητο ότι οι εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου σε οικουμενικό επίπεδο που προέρχονται από ανθρώπινες δραστηριότητες έχουν αυξηθεί δραματικά από την εξάπλωση της εκβιομηχάνισης, ενδεικτικά μεταξύ 1970 και 2004 κατά 70%. Είναι επίσης σαφές ότι η συνολική ποσότητα αερίων του θερμοκηπίου θα αυξηθεί ακόμη περισσότερο τις επόμενες δεκαετίες, αν οι παραγωγικές και καταναλωτικές συνήθειες στις βιομηχανικές χώρες, αλλά και σε χώρες όπως η Κίνα και η Ινδία, όπου η βιομηχανία αναπτύσσεται ραγδαία, δεν αλλάξουν και δεν ενισχυθούν τα μέτρα καταπολέμησης του φαινομένου του θερμοκηπίου.

Δεν μπορεί επίσης να αμφισβητηθεί πλέον ότι για την κλιματική αλλαγή σε παγκόσμιο επίπεδο αίτιο δεν είναι μόνο οι εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα από τα αυτοκίνητα και τα εργοστάσια[2], αλλά και οι τεράστιες εκπομπές μεθανίου, οι οποίες προέρχονται ως επί το πλείστον από την κτηνοτροφία, την καλλιέργεια ρυζιού και η υπερβολική απελευθέρωση αζώτου από τη χρήση λιπασμάτων στη γεωργία[3]. Και αυτές οι βλαβερές για το κλίμα εκπομπές, οι οποίες εμφανίζονται κυρίως στον Τρίτο Κόσμο, πρέπει να μειωθούν άμεσα. Επομένως, και οι αναπτυσσόμενες χώρες αλλά και οι χώρες με βιομηχανία που αναπτύσσεται ταχύτατα πρέπει στο μέλλον κατά τη διαμόρφωση κλιματικής πολιτικής να αναλάβουν και αυτές τις ευθύνες τους!

Σύμφωνα με εκτιμήσεις της Επιτροπής υπάρχουν ασφαλή ευρήματα για το ότι η αύξηση της θερμοκρασίας, εάν συνεχιστεί με τον ίδιο ρυθμό και στο μέλλον, θα συνιστά σοβαρό πρόβλημα για ολόκληρη την ανθρωπότητα. Θα πλήξει όμως ιδιαίτερα τους φτωχούς πληθυσμούς στο Νότο, κυρίως την Αφρική και την Ασία. Στον εκβιομηχανισμένο Βορρά θα αυξηθούν επίσης και άλλο τα ακραία καιρικά φαινόμενα. Τις συνέπειές τους όμως, η εξοικειωμένη με την υψηλή τεχνολογία κοινωνία, θα μπορεί εν μέρει να τις αντιμετωπίσει.

Δυσμενέστερη είναι η πρόβλεψη για τις περιοχές του Νότου. Εάν δεν αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής μέχρι το 2015, πρέπει να περιμένουμε μεγάλες περιόδους ξηρασίας στη ζώνη Σαχέλ, ερήμους που θα εξαπλώνονται στην Κίνα, κατολισθήσεις στη Νότια Αμερική και μεγάλες πλημμύρες στη Νοτιοανατολική Ασία. Οι συνέπειες για τους διαβιούντες εκεί φτωχούς πληθυσμούς θα είναι μοιραίες:

Στην Αφρική μεταξύ 75 και 250 εκ. ανθρώπων θα υποφέρουν από έλλειψη νερού, η αγροτική παραγωγή θα μειωθεί πολύ από τις ακραίες εναλλαγές του καιρού, ενώ θα δυσχερανθεί κατά πολύ η σίτιση των φτωχών στην Αφρική.

Στην Ασία, κυρίως στα μεγάλα δέλτα των ποταμών, το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής θα οδηγήσει ως το 2050 σε μία σημαντική μείωση των αποθεμάτων τρεχούμενου νερού και, κατ' επέκταση, σε μια δραστική επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης περίπου ενός δις ανθρώπων. Μεγάλες παρόχθιες εκτάσεις, κυρίως τα πυκνοκατοικημένα δέλτα των ποταμών, θα μείνουν ανυπεράσπιστες απέναντι σε πλημμύρες. Η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη των περισσότερων ασιατικών αναπτυσσόμενων κρατών θα επιβραδυνθεί λόγω της αλλαγής του κλίματος.

Στην ανατολική περιοχή του Αμαζονίου οι σημαντικά αυξανόμενες θερμοκρασίες και ο συνεχώς μειούμενη στάθμη της ποσότητας του νερού θα μετατρέψουν όλο και περισσότερο τα τροπικά δάση σε σαβάνες. Τούτο θα οδηγήσει στη δραστική απώλεια της εκεί συναντώμενης βιοποικιλότητας. Στα ξηρά εδάφη της Λατινικής Αμερικής η γεωργία θα έχει να αντιμετωπίσει την ερημοποίηση και την αλάτωση των εδαφών.

Ιδιαίτερα ευάλωτα στις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής είναι ως γνωστόν πολλά μικρά νησιωτικά κράτη των Ειρηνικών. Αυτά κινδυνεύουν κυριολεκτικά να βυθιστούν ολόκληρα στη θάλασσα. Ήδη αντιμετωπίζουν την αλάτωση των αποθεμάτων γλυκού νερού που διαθέτουν, τη διάβρωση των παραλιών τους και την καταστροφή των κοραλλιογενών υφάλων τους.

Εάν η κλιματική αλλαγή δεν αντιμετωπιστεί σύντομα με πιο δραστικούς τρόπους, οι συνθήκες ζωής για πολλούς φτωχούς πληθυσμούς στις νότιες περιοχές του πλανήτη θα μπορούσαν μακροπρόθεσμα να γίνουν τόσο αφόρητες, ώστε η μόνη λύση για τους κατοίκους να είναι η φυγή και η εγκατάλειψη του τόπου τους. Το ενδεχόμενο

έτσι κυμάτων προσφύγων λόγω της κλιματικής αλλαγής από την Αφρική προς την Ευρώπη, μας ανησυχεί δικαιολογημένα.

Η Επιτροπή για την Κλιματική Αλλαγή ανοίγει τα μάτια τόσο των κυβερνώντων όσο και τα δικά μας σχετικά με τις πολύπλευρες απειλές για το οικοσύστημα της Γης. Ταυτόχρονα, ενθαρρύνει όλους όσους προσδιορίζουν τα περιβαλλοντικά πράγματα με τη φράση «Η καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής είναι δυνατή και οικονομικά εφικτή».

Η Γη πρέπει ήδη από τώρα να είναι προετοιμασμένη για μια περαιτέρω αύξηση της θερμοκρασίας κατά 1,3 βαθμούς. Η Επιτροπή για την Κλιματική Αλλαγή βλέπει όμως ακόμη ένα μικρό χρονικό περιθώριο για τη λήψη μέτρων σχετικά με τον περιορισμό της αύξησης της θερμοκρασίας κατά δύο ακόμη βαθμούς. Η άμεση λήψη ενισχυμένων μέτρων για τη μείωσή της είναι, όπως τονίζει, οικονομικά εφικτή και πάντως κατά πολύ φθηνότερη από την αποκατάσταση των συνεπειών, οι οποίες θα πρέπει να αναμένονται, εάν καθυστερήσουμε κι άλλο τη λήψη μέτρων.

Η τρίτη έκθεση της Διακυβερνητικής Επιτροπής για την κλιματική αλλαγή που δημοσιεύθηκε στις αρχές Μαΐου στην Μπανγκόκ καθιστά σαφές ότι η εκπομπή αερίων πρέπει να μειωθεί παγκοσμίως το αργότερο από το 2015, όταν θα πρέπει να αποφευχθούν οι δυσμενέστερες συνέπειες της αύξησης της θερμοκρασίας. Ως το 2050 η συνολική ποσότητα των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα σε παγκόσμιο επίπεδο πρέπει να μειωθεί κατά 50%. Από το ποσοστό αυτό το 85% πρέπει να προέλθει από τις βιομηχανικές χώρες.

Στις περαιτέρω -κατά την έκθεση- δυνατότητες δράσης συγκαταλέγονται:

-η αλλαγή του τρόπου ζωής και συμπεριφοράς ιδίως των εκβιομηχανισμένων κοινωνιών,

-η εξοικονόμηση ενέργειας και η προώθηση της χρήσης εναλλακτικών μορφών ενέργειας στις μεταφορές,

-αλλαγές σε συγκεκριμένες γεωργικές πρακτικές, και

-μείωση των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα στη δασοκομία[4].

2. Εξάντληση των φυσικών αποθεμάτων

Το γεγονός, ότι το έδαφος και το νερό είναι αγαθά, των οποίων πρέπει να κάνουμε χρήση με φειδώ, είναι γνωστό. Γνωστό είναι επίσης ότι ένας αυξανόμενος αριθμός πολύτιμων ειδών πανίδας και χλωρίδας απειλούνται σήμερα με εξαφάνιση. Στο πλαίσιο αυτό δεν πρέπει να παραγνωρίζεται ότι η κλιματική αλλαγή θα επιταχύνει ακόμη περισσότερο την έτσι κι αλλιώς ανησυχητική εξαφάνιση των ειδών[5].

Σήμερα πλήττονται κυρίως από διάβρωση, αλάτωση, και σκλήρυνση των εδαφών σε παγκόσμιο επίπεδο το 30% των ποτιζομένων με νερό εδαφών, το 40% της αγροτικής γης και το 70% των βοσκοτόπων[6]. Στην Αφρική έως και τα 2/3 του καλλιεργήσιμου εδάφους έχουν πληγεί σοβαρά[7]. Το γεγονός αυτό έχει ακόμη δυσμενέστερες συνέπειες ενόψει του ότι η μεγάλη πλειονότητα των Αφρικανών εξαρτάται, όπως και παλαιότερα, από την εκμετάλλευση αγροτικών αποθεμάτων[8]. Τα πλεονεκτήματα της αύξησης της αγροτικής παραγωγικότητας των τελευταίων 30 ετών στην Αφρική εκμηδενίστηκαν λόγω της ραγδαίας αύξησης του πληθυσμού και της αντίστοιχης αυξημένης ανάγκης για τρόφιμα[9]. Το 66% της επιφάνειας της Αφρικανικής Ηπείρου είναι έρημοι ή αποξηραμένες εκτάσεις που δεν επιτρέπουν καμία παραγωγική αγροτική εκμετάλλευση, ενώ το 46% είναι ευάλωτο στην ερημοποίηση[10]. Η υποβάθμιση του εδάφους και η συνεπαγόμενη μείωση των αποθεμάτων τροφής είναι αναμφισβήτητα συνέπειες της ανθρώπινης δραστηριότητας, όπως για παράδειγμα, όταν κόβονται ολόκληρα δάση, για να δημιουργηθούν νέες εκτάσεις για καλλιέργεια και να υπάρξει στη συνέχεια υπερεκμετάλλευση του εδάφους[11].

Πάνω από ένα δις άνθρωποι σε όλο τον κόσμο δεν έχουν σήμερα πρόσβαση σε καθαρό πόσιμο νερό και ιατρική περίθαλψη. Καθημερινά πεθαίνουν 14.000-30.000 άνθρωποι από ασθένειες που οφείλονται στην έλλειψη νερού ή σε μολυσμένο νερό. Η κύρια αιτία για αυτό είναι η συνεχής μείωση των αποθεμάτων τρεχούμενου νερού[12].

η οποία πλήττει σήμερα το ένα τρίτο του πληθυσμού της Γης, ενώ ως το 2025 θα υποφέρουν τα δύο τρίτα περίπου, αν οι προσπάθειες για τη διατήρηση των αποθεμάτων νερού δεν ενταθούν. Η έλλειψη καθαρού πόσιμου νερού έχει δύο κυρίως αιτίες: τις τελευταίες δεκαετίες πολλές φυσικές εκτάσεις μετατράπηκαν σε εκτάσεις αγροτικής καλλιέργειας που αρδεύονται με τεχνητό τρόπο[13]. Οι θάλασσες και τα ποτάμια είναι σε τέτοιο βαθμό μολυσμένα, ώστε να μην μπορούν πλέον να λειτουργήσουν ως δεξαμενές για την προμήθεια νερού. Η δύσκολη έτσι κι αλλιώς στις αναπτυσσόμενες χώρες προμήθεια νερού θα επιδεινωθεί πολλαπλά εξαιτίας των ακραίων βροχοπτώσεων, οι οποίες οδηγούν με τη σειρά τους σε πλημμύρες μεγάλων εκτάσεων, όπως και εξαιτίας των ξηρασιών, οι οποίες θα αποξηράνουν τα ποτάμια και τις θάλασσες. Η συχνότητα και η ένταση αυτών των απρόβλεπτων καιρικών φαινομένων έχουν τελευταία ιδίως στην Αφρική αυξηθεί ιδιαίτερα.

Η, όπως και στο παρελθόν, μη δυνάμενη να αναχαιτιστεί εξαφάνιση πολύτιμων ειδών ζώων και φυτών[14] πλήττει με διαφορετικό τρόπο κάθε περιοχή του πλανήτη. Οι αναπτυσσόμενες χώρες διαθέτουν συνολικά ακόμη ένα πολύ μεγαλύτερο ποσοστό στο σύνολο των υπαρχόντων ειδών από ό,τι οι ανεπτυγμένες χώρες. Μόνο οι τελευταίες μπορούν όμως να εκμεταλλευθούν για την επίτευξη κέρδους τα γενετικά αποθέματα της χλωρίδας και της πανίδας. Αυτό έχουν κάνει άλλωστε στο παρελθόν πολύ συχνά οι ανεπτυγμένες χώρες, με κόστος των τοπικών και γηγενών πληθυσμών των αναπτυσσόμενων χωρών[15].

Στην Αφρική, σε μία Ήπειρο που διακρίνεται για τον ιδιαίτερο πλούτο της σε βιολογικά αποθέματα, η ανάπτυξη και η καταστροφή της αφρικανικής κοινωνίας εξαρτώνται αποφασιστικά από την εκμετάλλευση και την ταυτόχρονη διατήρηση της βιοποικιλότητας.

Η βιοποικιλότητα στις αναπτυσσόμενες χώρες κινδυνεύει ιδίως από το γεγονός, ότι καταστρέφονται πολύτιμοι οικοτόποι, για να δημιουργηθεί χώρος για εναλλακτικές μορφές αγροτικής εκμετάλλευσης της γης[16]. Αυτή η απώλεια φυσικών εκτάσεων δεν έχει καταστεί δυνατό να περιοριστεί κατά πολύ ακόμη μέσω της δημιουργίας προστατευόμενων εκτάσεων. Ένας σημαντικός λόγος για αυτό είναι η περιορισμένη συμμετοχή των τοπικών και γηγενών κοινωνιών στη διαχείριση των προστατευόμενων περιοχών[17].

Ένας δεύτερος σημαντικός λόγος για την απειλή της βιοποικιλότητας είναι η υπερεκμετάλλευση των ίδιων των ειδών, χωρίς την εκτίμηση των αναγκών των γηγενών πληθυσμών προς εκμετάλλευσή τους και χωρίς σεβασμό στις παραδόσεις τους.

Πρέπει να καταγγεληθεί πρωτίστως το παράνομο κυνήγι άγριων ζώων, το παράνομο εμπόριο προστατευόμενων ζώων και φυτών και η υπερεκμετάλλευσή τους για θεραπευτικούς σκοπούς [18]. Η παραδοσιακή ιατρική είναι εδώ και καιρό ένα ευπρόσδεκτο οικονομικό αγαθό και στον εκβιομηχανισμένο κόσμο. Με τη συνεχιζόμενη μείωση των τοπικών άγριων ζώων και των τόπων διαβίωσής τους θα εκλείψει πλέον η βάση για το λεγόμενο «wildlife» τουρισμό της Αφρικής. Για πολλές αναπτυσσόμενες χώρες και για τις τοπικές κοινωνίες τους απειλείται έτσι να χαθεί μια σημαντική πηγή εισοδήματος.

III. Προτάσεις για την ανάπτυξη μιας καλύτερης συνεργασίας σε παγκόσμιο επίπεδο ανάμεσα στο Βορρά και το Νότο

Είδαμε πόσο μεγάλη πρόκληση αποτελεί σήμερα η κλιματική αλλαγή και η εξαφάνιση των ειδών για ολόκληρη τη διεθνή κοινότητα. Για να αποφευχθούν οι απειλές αυτές, χρειάζονται κοινές συντονισμένες προσπάθειες των βιομηχανικών και των αναπτυσσόμενων κρατών. Παρ'όλα αυτά, η συνεργασία σε παγκόσμιο επίπεδο για την προστασία του περιβάλλοντος εμποδίζεται ακόμη σημαντικά από τη σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ Βορρά και Νότου.

Η σύγκρουση αυτή ανάγεται στην εποχή της αποικιοκρατίας, όταν οι μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις κατέκτησαν υπερπόντιες εκτάσεις και κυριάρχησαν επί των γηγενών πληθυσμών. Ακόμη και μετά την ανεξαρτητοποίηση των αποικιών, ο Νότος παρέμεινε οικονομικά και πολιτικά απόλυτα εξαρτημένος από τον Βορρά. Τη δεκαετία του 1970 κορυφώθηκε η αντίθεσή τους κατά τις διαπραγματεύσεις για τη δημιουργία μιας νέας παγκόσμιας οικονομικής τάξης. Στα κράτη του Νότου δόθηκε η υπόσχεση ότι θα αποκτήσουν γρήγορα την οικονομική ανεξαρτησία τους και ότι από πλευράς πολιτικής ανάπτυξης θα πλησίαζαν τον Βορρά. Οι ελπίδες όμως διαψεύστηκαν. Τα

βιομηχανικά κράτη δεν τήρησαν την υπόσχεσή τους για παροχή μέχρι και του 0,7 του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος τους ως βοήθειας στις αναπτυσσόμενες χώρες. Αντίθετα, εξακολούθησαν να παρακολουθούν, χωρίς να κάνουν τίποτε, τις περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες να βυθίζονται στα χρέη.

Η συνεργασία μεταξύ Βορρά και Νότου για την προστασία του περιβάλλοντος εμποδίζεται σημαντικά, όπως και παλαιότερα, από σοβαρές πολιτικο-ιδεολογικές αντιθέσεις συμφερόντων, καθώς και από αμοιβαία δυσπιστία. Ο Βορράς κυριαρχεί ακόμη σε όλες τις σημαντικές διεθνείς διαδικασίες για τη λήψη αποφάσεων και την ανάληψη δράσεων που αφορούν το περιβάλλον σε παγκόσμιο επίπεδο, διότι διαθέτει πολύ περισσότερη δύναμη για ανάληψη δράσεως από ό,τι ο Νότος, καθώς και ειδικούς. Η κατηγορία του Νότου, ότι ο Βορράς δεν τον μεταχειρίζεται ως εταίρο με ίσα δικαιώματα, δεν είναι αδικαιολόγητη.

Οι βιομηχανικές χώρες δεν κατηγορούνται λοιπόν άδικα από τις αναπτυσσόμενες, γιατί οι βιομηχανίες και τα νοικοκυριά τους διαχειρίζονται απερίσκεπτα τα ορυκτά καύσιμα. Δεν εντυπωσιάζονται όμως και πολύ από αυτό, αλλά βλέπουν τις αναπτυσσόμενες χώρες ως «επαίτες» που θα είναι ευτυχισμένοι και ευγνώμονες, εάν ο Βορράς τις υποστηρίξει γενναιόδωρα στην τεχνολογική και οικονομική τους ανάπτυξη.

Οι αναπτυσσόμενες χώρες θεωρούν με τη σειρά τους δίκαια υπεύθυνες τις βιομηχανικές χώρες για τις περιβαλλοντικές απειλές σε παγκόσμιο επίπεδο, ιδίως στην περιοχή των κλιματικών αλλαγών. Αυτές ενδιαφέρθηκαν μόνο για την ανάπτυξη των κοινωνιών τους και δεν μπορούσαν έτσι να ανταπεξέλθουν στην «πολυτέλεια» της λήψης μέτρων για την προστασία του περιβάλλοντος.

Η σχέση Βορρά και Νότου χαρακτηρίζεται από πολλές αντιθέσεις, οι οποίες μοιάζουν αγεφύρωτες. Αυτό που τους ενώνει, με μία παραστατική διατύπωση, δεν είναι τίποτε περισσότερο από το ίδιο πολιτικό όφελος και την εμμονή τους σε ξεπερασμένες αντιλήψεις περί κυριαρχίας! Η κατάσταση αυτή πρέπει το γρηγορότερο δυνατόν να αλλάξει. Και εδώ ασφαλώς το διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος μπορεί να συμβάλλει σημαντικά!

Προτάσεις για την υπέρβαση ή τουλάχιστον την άμβλυνση της αντίθεσης Βορρά

και Νότου προσφέρουν οι έννοιες της «αλληλεγγύης» και της «δικαιοσύνης», οι οποίες σε τελευταία ανάλυση έχουν αποτελέσει σημαντικά πρότυπα για τη διαμόρφωση των διεθνών σχέσεων στις αναπτυσσόμενες χώρες. Πρόκειται για επιταγές της διεθνούς ηθικής, όχι όμως για αρχές του διεθνούς εθιμικού δικαίου. Και οι δύο έννοιες έχουν τόσο αφηρημένο περιεχόμενο, που δεν μπορούν από μόνες τους να προσδιορίσουν κανονιστικά τη δράση των κρατών.

«Αλληλεγγύη» και «δικαιοσύνη» είναι όμως σημαντικές πηγές έμπνευσης, από τις οποίες μπορούν να προκύψουν συγκεκριμένα σχέδια δράσης για την άμβλυση της αντίθεσης Βορρά-Νότου. Όλοι οι παράγοντες διαμόρφωσης του περιβάλλοντος που δρουν σε διεθνές επίπεδο, συμπεριλαμβανομένων των κρατών, θα έπρεπε να τις αξιοποιούν. Πρόκειται για αντιλήψεις, όπως η «βιώσιμη ανάπτυξη», η «κοινή, αλλά διαφοροποιημένη ευθύνη» και δύο ειδικές εκφάνσεις της διεθνούς ιδέας της δικαιοσύνης, δηλαδή για τις επιταγές της «δίκαιης συμμετοχής όλων των κρατών στις διεθνείς διαδικασίες λήψης αποφάσεων» και της «δίκαιης εξισορρόπησης των πλεονεκτημάτων μεταξύ Βορρά και Νότου κατά την εκμετάλλευση των γενετικών αποθεμάτων».

Σε αυτές τις αντιλήψεις, οι οποίες ανήκουν ή τείνουν πάντως να ανήκουν εν μέρει στο ήπιο δίκαιο και εν μέρει ίσως ήδη στο διεθνές εθιμικό δίκαιο, θέλω να αναφερθώ με περισσότερες λεπτομέρειες στη συνέχεια.

Η ιδέα της «βιώσιμης ανάπτυξης», η οποία βασίζεται στα ιδεώδη της αλληλεγγύης και της δικαιοσύνης επιβάλλει το αργότερο από το Συνέδριο του Ρίο για το περιβάλλον και την ανάπτυξη του 1992 σε όλους τους παράγοντες, οι οποίοι φέρουν πολιτική ευθύνη για ζητήματα περιβάλλοντος και ανάπτυξης, να διαμορφώσουν μια πολιτική που να αντιλαμβάνεται την ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος ως ενιαία αποστολή. Πρόκειται για μια πολιτική, η οποία εγγυάται ότι κανένα μέτρο για την προστασία του περιβάλλοντος δεν θα ληφθεί εις βάρος της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης και, αντίστροφα, ότι κάθε αναπτυξιακό μέτρο θα λαμβάνει υπόψη του το περιβάλλον. Κάθε μέτρο που αποβλέπει στη βιώσιμη ανάπτυξη πρέπει να ανταποκρίνεται στην επιταγή της δικαιοσύνης που προσβλέπει σε περισσότερες γενιές, δεν επιτρέπεται δηλαδή να αντιστρατεύεται στο συμφέρον των μελλοντικών γενιών. Η βιώσιμη ανάπτυξη αποτελεί εν τέλει εξειδίκευση και της ιδέας της διανεμητικής δικαιοσύνης, με την έννοια της δίκαιης κατανομής των

πλεονεκτημάτων και των βαρών της πολιτικής της βιώσιμης ανάπτυξης στις δύο ομάδες κρατών.

Επίσης, η ιδέα της «κοινής, αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης»^[19] αντιστοιχεί στην ιδέα της διεθνούς δικαιοσύνης, με την έννοια ότι -αφού οι βιομηχανικές και αναπτυσσόμενες χώρες, από ιστορική άποψη, δεν ευθύνονται εξίσου για τη συγκεκριμένη επιβάρυνση του περιβάλλοντος σε παγκόσμιο επίπεδο- πρέπει να επωμίζονται διαφορετικές διαφορετικές ευθύνες. Το καλύτερο παράδειγμα γι' αυτό είναι το Πρωτόκολλο του Κιότο του 1997, το οποίο για την πρώτη περίοδο υποχρεώσεων μεταξύ 2008 και 2012 θέσπισε ένα καθεστώς με διαφορετικές υποχρεώσεις για κάθε ομάδα, υποχρεώνοντας μόνο τις βιομηχανικές χώρες να μειώσουν τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου. Αντίθετα οι αναπτυσσόμενες, αλλά και οι ταχέως αναπτυσσόμενες χώρες, όπως η Κίνα και η Ινδία, πρέπει να αναλάβουν μόνο ορισμένες διαδικαστικές περισσότερο υποχρεώσεις.

Αυτή η διαφοροποιημένη μεταχείριση των δύο ομάδων κρατών μπορεί το 1997, όταν συμφωνήθηκε το Πρωτόκολλο του Κιότο, να ήταν δικαιολογημένη, αποτελεί όμως εν τέλει επιταγή της ουσιαστικής δικαιοσύνης, αφού οι βιομηχανικές χώρες ως κύριοι υπεύθυνοι για την κλιματική αλλαγή, πρέπει να φέρουν την πρωταρχική ευθύνη για τη μείωση των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου. Η θέση αυτή ενισχύεται περισσότερο, γιατί οι αναπτυσσόμενες χώρες πλήττονται πολύ περισσότερο από τις ανεπτυγμένες από τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, στην οποία όμως δεν συνέβαλαν. Η μονομερής ανάθεση της ευθύνης στο Βορρά για τη μείωση των βλαβερών για το κλίμα εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου δεν είναι τίποτε άλλο παρά μία θετική (αποκαταστατική) διάκριση υπέρ του Νότου, η οποία για ένα περιορισμένο χρονικό διάστημα είναι ασφαλώς δικαιολογημένη.

Εάν Βορράς και Νότος πρέπει να συνεχίσουν να υποβάλλονται σε διαφορετική μεταχείριση σχετικά με τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου και μετά το 2012 ή εάν κάτι τέτοιο θα ήταν αντίθετο προς την ιδέα της δικαιοσύνης, είναι ένα ζήτημα που αναμένεται να συζητηθεί έντονα. Η διάφορη μεταχείριση, για να είναι δίκαιη, πρέπει να επιτάσσεται από ουσιαστικές εκτιμήσεις.

Για το καθεστώς του Πρωτοκόλλου του Κιότο αυτό σημαίνει τα ακόλουθα: Η ιδέα της διεθνούς δικαιοσύνης επιτάσσει να συμπεριληφθούν μελλοντικά στον κύκλο

των υποχρεωμένων να μειώσουν τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου και οι λεγόμενες ταχέως εκβιομηχανιζόμενες χώρες. Αυτό ισχύει ιδίως για την Κίνα, η οποία είναι σήμερα, μετά τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, η δεύτερη σε εκπομπή αερίων χώρα στον κόσμο[20]. Αλλά και η Ινδία συγκαταλέγεται ήδη στο «top ten» των χωρών που εκπέμπουν αέρια των θερμοκηπίου, ενώ η Βραζιλία είναι υπεύθυνη για το 3% της εκπομπής αερίων του θερμοκηπίου σε παγκόσμιο επίπεδο μόνο από την κοπή των τροπικών δασών του Αμαζονίου. Η επιβολή στα κράτη της υποχρέωσης να λάβουν συγκεκριμένα μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος δεν είναι «μονόδρομος». Πρέπει να έχει ως γνώμονα μόνο ό,τι θεωρείται δίκαιο και ό,τι επιβάλλεται από ουσιαστικές εκτιμήσεις.

Στη γεφύρωση της αντίθεσης Βορρά και Νότου στις διεθνείς σχέσεις σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος και την ανάπτυξη συμβάλλει τελικά και η επιταγή, σύμφωνα με την οποία οι δύο ομάδες κρατών, τόσο ο Βορράς όσο και ο Νότος, πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν με δίκαιο τρόπο σε όλες τις σημαντικές διεθνείς διαδικασίες για τη λήψη αποφάσεων. Οι διεθνείς διαδικασίες για τη λήψη αποφάσεων και της ψηφοφορίας πρέπει κατά συνέπεια να ανταποκρίνονται αυστηρότερα στις απαιτήσεις της επιταγής για διαδικαστική δικαιοσύνη, αφού έτσι ενδυναμώνονται τα συμμετοχικά δικαιώματα του Νότου. Με την ενίσχυση της διαδικαστικής δικαιοσύνης ο Νότος θα είναι και αυτός με τη σειρά του σε θέση να επιχειρηματολογεί καλύτερα στις διεθνείς διαδικασίες δράσης έναντι του Βορρά και να πιέζει για την ανεύρεση δίκαιων -από τη δική του οπτική γωνία- ουσιαστικών λύσεων.

Η σύνδεση διανεμητικής και διαδικαστικής δικαιοσύνης θα μπορούσε εν τέλει να είναι το αποφασιστικό κλειδί για τη διαμόρφωση ενός δίκαιου διεθνούς καθεστώτος για την πρόσβαση στην εκμετάλλευση των γενετικών αποθεμάτων της χλωρίδας και της πανίδας και για την εξισορρόπηση των πλεονεκτημάτων από την εκμετάλλευσή τους. Στόχος του πρέπει να είναι να εξισορροπήσει με δίκαιο τρόπο τα συμφέροντα για την εκμετάλλευση των αποθεμάτων των ανεπτυγμένων κρατών και των βιομηχανιών φαρμάκων και τροφίμων τους από τη μια πλευρά και των αναπτυσσόμενων κρατών και των τοπικών και γηγενών κοινωνιών τους από την άλλη. Οι λεγόμενες κατευθυντήριες γραμμές της Βόννης του 2002[21] προσφέρουν ορισμένες ελπιδοφόρες προτάσεις για μια τέτοια δίκαιη λύση, βρίσκονται όμως ακόμη στο στάδιο της διαμόρφωσης.

Υπάρχουν επομένως -και αυτό ήθελα να καταδείξω με την εισήγησή μου- σήμερα στο διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος ήδη μερικές προτάσεις για την ανάπτυξη μιας συνεργασίας σε διεθνές επίπεδο με τον Βορρά και τον Νότο ως ίσους εταίρους, η οποία έχει δυνατότητες να πετύχει ακόμη εγκαίρως το στόχο της. Δηλαδή να αποτρέψει τις χειρότερες οικολογικές συνέπειες της αλλαγής του κλίματος και της μείωσης της βιοποικιλότητας.

[1] International Panel on Climate Change (IPCC).

[2] Είναι αναμφισβήτητο ότι για τις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα ευθύνονται πρωτίστως χώρες που έχουν βαρειά βιομηχανία: Ένας Γερμανός απελευθερώνει έτσι κατά μέσο όρο δέκα τόνους διοξειδίου του άνθρακα στην ατμόσφαιρα, ενώ ένας Αφρικανός μόνο ένα τόνο!

[3] Τεράστιες ποσότητες μεθανίου θα εκλύονταν επιπροσθέτως, εάν εξαιτίας της αύξησης της θερμοκρασίας της γης έλιωναν οι πάγοι στη Σιβηρία και την Αρκτική.

[4] Σύμφωνα με την έκθεση, σε αυτό το πλαίσιο αναλογεί στα τροπικά δάση το μακράν μεγαλύτερο ποσοστό μείωσης εκπομπών.

[5] Ήδη μια αύξηση της θερμοκρασίας σε παγκόσμιο επίπεδο κατά 2-3 βαθμούς συνιστά για πολλά είδη χλωρίδας και πανίδας μια επιπλέον απειλή για την ύπαρξή τους.

[6] Βλ. World Development Report της Παγκόσμιας Τράπεζας “Sustainable Development in a Dynamic World: Transforming Institutions, Growth and Quality of Life” (2003), σ. 85.

[7] Βλ. την έκθεση της UNEP, Africa Environment Outlook (2002), σ. 221.

[8] Το 1990, σύμφωνα με εκτιμήσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας του 2001, νότια της Σαχάρας το 68% του πληθυσμού απασχολείτο στη γεωργία και μόνο 9% στη βιομηχανία, ενώ στη βόρεια Αφρική τα αντίστοιχα ποσοστά ήταν 37% και 25%. Πρβλ. *ibid*, σ. 190.

[9] *Ibid.*, σ. 191 επ.

[10] *Ibid.*, σ. 193 επ.

[11] Ένα πρόσθετο σημαντικό εμπόδιο για την ανάπτυξη κατάλληλων συστημάτων βιώσιμης εκμετάλλευσης του εδάφους αποτελούν -όπως και στη Νότια Αφρική- οι υφιστάμενες ακόμη αμφισβητήσεις και η ανασφάλεια σχετικά με την κατανομή των δικαιωμάτων εκμετάλλευσης του εδάφους. Στο παρόν πεδίο διεξάγονται σημαντικές διαδικασίες αλλαγής, οι οποίες θα εξασφαλίσουν καλύτερη πρόσβαση σε πρόσφορο για εκμετάλλευση έδαφος στον τοπικό έγχρωμο πληθυσμό που μέχρι τώρα είχε κατά κόρον στερηθεί των δικαιωμάτων του από την αποικιοκρατική και ρατσιστική κυριαρχία.

[12] Στις αναπτυσσόμενες χώρες με επαρκή αποθέματα νερού λόγω ελλειψιών υποδομών μπορεί να οδηγήσει σε εξίσου μεγάλα προβλήματα έλλειψης νερού.

[13] Εάν οι αρδευόμενες εκτάσεις έφταναν γύρω στο 1900 τα 50 εκατομμύρια εκτάρια, σήμερα ξεπερνούν τα 267 εκατομμύρια. Για τα στοιχεία βλ. *P.H. Gleick, The World's Water 1998-1999: The biennial Report on Freshwater Resources 91998*), όπως παρατίθεται στο *J. Scanlon/A. Cassar/N. Nemes, Water as a Human Right?*, IUCN Environmental Policy and Law, Paper No. 51 (2004), σ. 17.

[14] Σήμερα το 24% των θηλαστικών, το 12% των πτηνών, το 62% των γνωστών ερπετών, το 39% των αμφίβιων και το 49% των ψαριών, όπως και το 58% των ασπόνδυλων και το 69% των φυτών παγκοσμίως απειλούνται με εξαφάνιση. Οι ρυθμοί αύξησης των απειλούμενων ειδών ήταν τα τελευταία χρόνια ιδιαίτερα ανησυχητικοί. Τα στοιχεία έχουν ληφθεί από την Έκθεση του IUCN του 2003 "Red List of Threatened Species", διαθέσιμη στην ιστοσελίδα (www.redlist.org).

[15] Αυτήν τη σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ Βορρά και Νότου προσπαθεί να επιλύσει ή τουλάχιστον να αμβλύνει η Συμφωνία για τη Βιοποικιλότητα του 1992 με τη δημιουργία ενός διεθνούς καθεστώτος για τη βιώσιμη εκμετάλλευση αυτών των αποθεμάτων, προσανατολισμένου στην εξισορρόπηση της παραπάνω αντίθεσης. Για το ζήτημα αυτό πρβλ. *U. Beyerlin, "Erhaltung und nachhaltige Nutzung" als Grundkonzept der Biodiversitaetskonvention*, στο έργο: *N. Wolff/W. Koeck* (επιμ.), *10 Jahre Uebereinkommen ueber die biologische Vielfalt* (2004), σ. 55 επ.

[16] Έτσι μεταξύ 1970 και 2000 περισσότερα από 211 εκ. εκτάρια αφρικανικών δασών χάθηκαν, τα οποία αντιστοιχούν στο 30% της αρχικής τους έκτασης. Την ίδια περίοδο η επιφάνεια εδαφών που καλλιεργούνταν αυξήθηκε κατά 21%. Δεν πρέπει να παραγνωρίζεται όμως το γεγονός, ότι η απώλεια των δασών στην Αφρική μοιάζει μάλλον μικρή σε σύγκριση με τη μείωση των τροπικών δασών στις εκτάσεις του Αμαζονίου στη Βραζιλία και σε ορισμένα κράτη της νοτιοανατολικής Ασίας.

[17] *Ibid.*, σ. 56 επ.

[18] Ibid., σ. 58 επ.

[19] Πρόκειται για την Αρχή 77 της Διακήρυξης του Ρίο.

[20] Το ποσοστό εκπομπών ανά άτομο στην Κίνα παραμένει πάντως ακόμη σχετικά χαμηλό.

[21] Bonn Guidelines on Access to Genetic Resources and Fair and Equitable sharing of the Benefits Arising out of Their Utilization. Έχουν υιοθετηθεί κατά το έκτο Συνέδριο των Συμβαλλόμενων Κρατών του CBD τον Απρίλιο του 2002. Το μέλλον θα δείξει εάν από τις κατευθυντήριες γραμμές της Βόννης θα αναπτυχθεί στο μέλλον ένα καθεστώς για την εκμετάλλευση που θα δεσμεύει τα κράτη σε διεθνές επίπεδο.